

**Carl Rogers: Η Προσωποκεντρική θεωρία. Δημήτρης Κακαλίδης: Η μέθοδος ανάλυσης
Κακαλίδη. Δυο προσεγγίσεις τόσο «κοντά» στον Άνθρωπο.**

**Carl Rogers: The Person-Centered Theory. Dimitris Kakalidis: The Kakalidis analysis
method. Two approaches so "close" to Man.**

Λάζαρος Κουμεντάκης, ΠΕ79.01-ΠΕ01, MSc Επιστήμες Αγωγής, Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, 2ο Ε.Ε.Ε.ΕΚ.
Πειραιά «Ανοιξη», lkoymentakis@hotmail.com

Λάμπρος Γκιόλιας, ΠΕ86, Med Εκπαίδευση Ενηλίκων, Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, Ε.Ε.Ε.ΕΚ. Θήβας,
lgkiolias@gmail.com

Σοφία Παλάσκα, Δασκάλα ΠΕ70, Med Ηγεσία και Διοίκηση στην Εκπαίδευση, Κ.Ε.Π.Ε.Α. Θήβας,
sofiapalaska@gmail.com

Lazaros Koumentakis, PE79.01-PE01, MSc Educational Sciences, Secondary Education, 2nd E.E.E.EK.
Piraeus "Spring", lkoymentakis@hotmail.com

Lampros Gkiolias, PE86, IT teacher, M.Ed- Adult Education, E.E.E.EK. Thivas, lgkiolias@gmail.com

Sofia Palaska, Primary School Teacher, M.Ed - Leadership and Management of Education, KEPEA Thivas,
sofiapalaska@gmail.com

Abstract: This paper analyzes the philosophical and humanitarian thought of Carl Rogers and Dimitris Kakalidis, who point out that man can discover his true self and express himself authentically by being driven to expression, stripped of masks and free to capture his nature with conscious maturity. Through this approach, people can develop a deeper connection with themselves and live a fuller life, free of old patterns and beliefs.

Keywords: Carl Rogers, Person-centered teaching, Kakalidis Analysis Method, Philosophy, Arts

Περίληψη: Η παρούσα εργασία αναλύει τη φιλοσοφική και ανθρωπιστική σκέψη των Carl Rogers και Δημήτρη Κακαλίδη, οι οποίοι επισημαίνουν πως ο άνθρωπος μπορεί να ανακαλύψει τον αληθινό του εαυτό και να εκφραστεί αυθεντικά οδηγούμενος στην έκφραση, απογυμνωμένος από προσωπεία και ελεύθερος να αποτυπώσει τη φύση του με συνειδησιακή ωριμότητα. Μέσα από αυτήν την προσέγγιση, οι άνθρωποι μπορούν να αναπτύξουν μια βαθύτερη σύνδεση με τον εαυτό τους και να ζήσουν μια πληρέστερη ζωή, απαλλαγμένη από παλιά πρότυπα και πεποιθήσεις.

Λέξεις κλειδιά: Carl Rogers, Προσωποκεντρική διδασκαλία, Μέθοδος Ανάλυσης Κακαλίδη, Φιλοσοφία, Τέχνες

Εισαγωγή

Η μελέτη επιχειρεί μια αναλυτική καταγραφή των βασικών θέσεων που εξέφρασαν οι Carl Rogers και Δημήτρης Κακαλίδης. Στη διάρκεια της εργώδους μελέτης τους και οι δύο, συμπεραίνουν ότι οι προσεγγίσεις τους, αποτελούν περισσότερο μια πρακτική φιλοσοφία ζωής, παρά μια τεχνική. Για να επιτευχθεί η εσωτερική διείσδυση και εξέλιξη, ο άνθρωπος, πρέπει να απαλλαγεί από τις μάσκες και τους ρόλους που έχει υιοθετήσει κατά τη διάρκεια της ζωής του, ούτως ώστε να επανασυνδεθεί με τον πυρήνα της πραγματικής του φύσης και να αντιληφθεί αυτά που πραγματικά τον κάνουν ευτυχισμένο. Ο προσανατολισμός της εργασίας και η ανάγκη για όσο το δυνατόν περισσότερο αναλυτική καταγραφή των απόψεων τους, υπαγορεύει και τη διάρθρωση των περιεχομένων της, της οποίας η σχηματική παράσταση έχει ως εξής: στο πρώτο κεφάλαιο, τίθενται σε αναλυτική καταγραφή η θεωρία της Προσωποκεντρικής θεωρίας και η επεξήγηση των εννοιών αποδοχή, ενσυναίσθηση, γνησιότητα. Ο Rogers έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στις Ομάδες Συνάντησης, τις οποίες χρησιμοποίησε ως στοιχείο δυναμικής και ψυχολογικής εξέλιξης των συμμετεχόντων και ως συνθήκη πρωτεύουσα, στην εκπαίδευση του μέλλοντος. Παράλληλα επεξεργάζεται τη διεργασία της μάθησης ως αναπόσπαστο στοιχείο της προσωποκεντρικής θεωρίας προσδίδοντάς της μια απελευθερωτική διάσταση, ικανή να επιφέρει αλλαγή στο ίδιο το άτομο. Εστιάζει στον καταλυτικό ρόλο της βίωσης της εμπειρίας, εφόσον η ερμηνεία της και ο τρόπος που νοηματοδοτείται μπορεί να οδηγεί στη γνώση. Το δεύτερο κεφάλαιο κάνει μια προσωπογραφική και εργογραφική επισκόπηση του Δημήτρη Κακαλίδη, των φιλοσοφικών και πνευματικών του δρομήσεων και μας εισάγει στο έργο του, ως εμπνευστή της μεθόδου ανάλυσης ποιημάτων και άλλων έργων τέχνης. Στο ίδιο κεφάλαιο αναλύεται η μέθοδος και η χρησιμότητά της, σε παιδαγωγικό και επιστημολογικό επίπεδο, η διάρθρωση των τριών επιπέδων ανάλυσής της και η διασύνδεση του θεωρητικού πλαισίου με πρακτικά παραδείγματα αναλύσεων σε λογοτεχνικά ή ποιητικά έργα.

Η Προσωποκεντρική Θεωρία του Carl Rogers και οι τρεις συνιστώσες της

Ο Rogers, ως μια προσωπικότητα με ευρύτατη αποδοχή στο χώρο των ανθρωπιστικών επιστημών, μέσα από το έργο του (1951, 1959, 1961, 1969) ισχυροποίησε τον σύνδεσμο ανάμεσα στην ψυχοθεραπεία και τη μάθηση και ανέπτυξε τις διεργασίες που αποκάλεσε «θεραπεία με κέντρο τον πελάτη» και «διδασκαλία με κέντρο τον μαθητή». Ονομάζει τη θεωρία του «Προσωποκεντρική» για να δηλωθεί ως επίκεντρο της όλης διεργασίας το ανθρώπινο ον ως «πρόσωπο», το άτομο εκείνο, το οποίο μπορεί να αυτονομείται και να αυτοπροσδιορίζεται δημιουργώντας το ίδιο την προσωπική του ζωή (Κοσμόπουλος, 1990· Μπακιρτζής, 2006). Πρωτεύοντα ρόλο για τον ίδιο έχει η ενίσχυση της προσπάθειας του ανθρώπου να ανακαλύψει και να αναγνωρίσει τον πραγματικό του *Εαυτό* -όχι εκείνον που κρύβεται πίσω από ένα προσωπίο, καθώς πιστεύει ότι είναι πολύ απαίσιος για να τον δει (Rogers, 2006α)- ώστε προοπτικά να φανερωθεί το αληθινό του «πρόσωπο». Στη φανέρωση της πραγματικότητας πάντοτε διακρίνεται η απλότητα και η αμεσότητα στα λόγια του, αφού

για τον ίδιο «ο τρόπος για να το κάνεις είναι, προφανώς, να το κάνεις» (1978, σ. 115). Παρωθεί, με αυτόν τον τρόπο, τον άνθρωπο να γίνεται όλο και πιο πολύ ο εαυτός του, ρίχνοντας τις αμυντικές μάσκες και τους ρόλους που έχει υιοθετήσει είτε εκούσια, είτε ακούσια στη ζωή του (Rogers, 2006α).

Μέσα σε αυτή τη συλλογιστική αναφέρθηκε στην έννοια της «σημαντικής» μάθησης που περιλαμβάνει μια αλλαγή στην οργάνωση του εαυτού και επηρεάζει σημαντικά τη συμπεριφορά, καθώς αυτοανακαλύπτεται και είναι κατάλληλα αυτοδίδακτη (Rogers, 1986). Ο Rogers εκκινεί την φιλοσοφική του προσέγγιση από τη βαθύτατη πεποίθησή του ότι κάθε άνθρωπος έχει τη φυσική τάση για ανάπτυξη, αυτονομία, αυτοπραγμάτωση και, παράλληλα, διαθέτει την ικανότητα για αυτοπροσδιορισμό (Κόκκος, 2005β). Η έννοια της πραγμάτωσης ως φιλοσοφία του θεωρητικού οικοδομήματος και ως θεμελιώδης αρχή του, αποτελεί πυλώνα της προσωποκεντρικής θεωρίας, ενώ η τάση πραγμάτωσης νοείται ως η εγγενής ή έμφυτη τάση του ανθρώπου, καθώς και το μοναδικό του κίνητρο για διατήρηση, πραγματοποίηση και ανάπτυξη στο μέγιστο δυνατό βαθμό των πνευματικών, ψυχικών και σωματικών δυνατοτήτων του (Rogers, 1951). Οι Ιωσηφίδη και Ιωσηφίδης (2002, σ. 206) αναλύοντας την έννοια της πραγμάτωσης σημειώνουν ότι «αφορά και εμπεριέχεται στο ενιαίο και πολυσύνθετο ανθρώπινο δόμημα σώματος, νόησης, συναισθήματος και ψυχισμού».

Η προσωποκεντρική προσέγγιση περιγράφεται καλύτερα σαν «ένας τρόπος ύπαρξης», παρά «ένας τρόπος του πράττειν», είναι βασικά μία φιλοσοφία, παρά μια τεχνική ή μέθοδος (Rogers, 1989). «Κάθε πρόσωπο έχει καταπληκτικές ικανότητες για μάθηση, για επιτυχία, για δημιουργική λύση προβλημάτων, για πειθαρχημένη προσπάθεια προς ένα σκοπό» (Rogers, 1978, σ. 126). Η όλη του θεώρηση φαίνεται να είναι επηρεασμένη από θρησκευτικές αξίες, κυρίως της χριστιανικής θρησκείας και, προφανώς, αυτό έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ανθρωπιστικής και προσωποκεντρικής θεώρησης (Ιωσηφίδη & Ιωσηφίδης, 2002· Κουλαουζίδης, 2006· Μπακιρτζής, 2006). Ορισμένες από τις βασικές αρχές του Rogers (1969 όπως αναφέρεται στο Κουλαϊδής, 2007, σ. 56) για την διαδικασία της μάθησης είναι οι ακόλουθες:

- Η ικανότητα της μάθησης είναι έμφυτη.
- Η μάθηση επέρχεται όταν το αντικείμενο της συνδέεται με τα προσωπικά σχέδια του μαθητή.
- Η μάθηση που ενέχει μια αλλαγή στην οργάνωση του εγώ ή στην αντίληψη του εγώ, βιώνεται ως απειλητική και το άτομο έχει την τάση να αντιστέκεται.
- Η μάθηση διευκολύνεται και επιτυγχάνεται καλύτερα μέσα από τη δράση, όταν ο μαθητής συμμετέχει ενεργά και υπεύθυνα στη διαδικασία της μάθησης.
- Η ανεξαρτησία του πνεύματος και η εμπιστοσύνη του εαυτού διευκολύνονται, όταν ο μαθητής θεωρεί πρωτεύουσα την αυτοκριτική και την αυτοαξιολόγηση και δευτερεύουσα την αξιολόγηση που διενεργείται από άλλον.

Η «ουσιαστική - σημαντική μάθηση», κατά τον Rogers (2006α), έγκειται στο καθήκον του

εκπαιδευτή να δημιουργεί διευκολυντικό κλίμα στην τάξη, μέσα στο οποίο πραγματοποιείται ουσιαστική μάθηση. Πρόκειται για τον τύπο μάθησης που γίνεται αντιληπτός από τον Rogers ως σημαντική μάθηση (Rogers, 1951, 1969; Bertrand & Valois, 2000), απ' τον Mezirow ως μετασχηματίζουσα μάθηση (Mezirow, 1991), τον Engeström (1987) ως επεκτατική, και τον Alheit (1994) ως μεταβατική. Αυτός ο τύπος μάθησης προκαλεί αλλαγή της προσωπικότητας και προκύπτει ως αποτέλεσμα ενός ρήγματος που τις περισσότερες φορές απορρέει ως συνέπεια μιας κρίσης η οποία βιώθηκε ως επείγουσα, καθιστώντας την αλλαγή απαραίτητη για την μετέπειτα πορεία στη ζωή του ατόμου. Όταν συμβαίνει μια υπαρξιακή κρίση, την οποία ο άνθρωπος δεν μπορεί να διαχειριστεί στην υπάρχουσα προσωπική του βάση, συντελείται η σημαντική μάθηση που συγκροτεί την αναδόμηση της προσωπικότητας (Illeris, 2016) και, ταυτόχρονα, περιλαμβάνει «μια αλλαγή στην οργάνωση του εαυτού» (Rogers, 1951).

Επανερχόμενοι στον διακριτό χωρισμό των τύπων μάθησης, ο Illeris (2016) τονίζει την ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή που χαράσσεται μεταξύ τους, κάτι που οι θεμελιωτές τους έσπευσαν μέσω πολλών παραδειγμάτων να οριοθετήσουν. Όλες εκείνες οι ανατρεπτικές εμπειρίες μάθησης που ενσωματώνονται στην ατομική βιογραφία του ατόμου, άλλες φορές ομαλά και άλλες ανατρεπτικά, ως νέα αποπροσανατολιστικά διλήματα (Mezirow, 2007) ή ως διαζεύξεις (Jarvis, 2004, 2012), αφενός νοηματοδοτούν τη ζωή του με νέο περιεχόμενο, και αφετέρου του δίνουν την ευκαιρία να σκεφτεί στοχαστικά και εις βάθος επάνω σε αυτές. Η μη δομημένη και μη κατευθυντική διδασκαλία διευκολύνει την ανάπτυξη των συνθηκών, οι οποίες οδηγούν στην αυτοκατευθυνόμενη και με προσωπική πρωτοβουλία μάθηση (Rogers, 2006a), καθώς «κάθε άτομο υφίσταται σε έναν συνεχώς εναλλασσόμενο κόσμο εμπειριών, του οποίου είναι το κέντρο» (Rogers, 1951, σ. 483). Κατά τους Ιωσηφίδη και Ιωσηφίδη (2002), η χρήση του όρου εμπειρία από τον Rogers ορίζει ένα ευρύτερο φαινομενολογικό πεδίο στο οποίο εμπερικλείονται το σύνολο των εμπειριών, των εντυπώσεων και των αισθημάτων που έχουν βιωθεί ή που βιώνονται από το κάθε άτομο, ακόμα και αν δεν έχουν γίνει συνείδηση. Άλλωστε μεγαλύτερη σημασία για τον ίδιο έχει το βίωμα της εμπειρίας και πολύ λιγότερο η ανάλυση και η εννοιοποίησή της, η οποία δεν προηγείται, αλλά έπεται αυτής (Μπακιρτζής, 2006).

Ο αμερικανός ψυχοθεραπευτής, εκτός των άλλων, θεωρείται ένας από τους πιο σημαντικούς στοχαστές της ανθρωπιστικής εκπαίδευσης ενηλίκων. Ανέπτυξε τη θεωρία του για το «πλήρως λειτουργικό άτομο» (Rogers, 1961). Η ορολογία που χρησιμοποίησε στη διατύπωση της θεωρίας του μέσα στα χρόνια εργώδους μελέτης τροποποιήθηκε ή διαφοροποιήθηκε σύμφωνα με το καταστάλαγμα των εμπειριών του. Η προσέγγισή του στη συμβουλευτική αποκλήθηκε κατά καιρούς «μη καθοδηγητική», «πελατοκεντρική», «προσωποκεντρική» ή «ροτζεριανή». Με βάση τη δική του προσέγγιση, η καθοδήγηση και η σχεσιακή θεραπεία έδωσαν τη θέση τους στη μη κατευθυντικότητα, ο θεραπευτής μετονομάστηκε σε σύμβουλο και ο ασθενής σε πελάτη, ο οποίος αναζητά με τη σειρά του τον σύμβουλο για να τον καθοδηγήσει και να τον βοηθήσει να ξεπεράσει ή να διαχειριστεί τα προβλήματά του. Η μετακύλιση από την οπτική του αρρώστου σε αυτή του πελάτη είναι ένα σημαντικό επίτευγμα της όλης θεώρησης και έχει σαν αποτέλεσμα την έκπτωση της ετικέτας της ασθένειας με την οποία παραδοσιακά είναι επιφορτισμένη η ψυχοθεραπεία.

Αναφερόμενος στη σχέση που πρέπει να έχει ο εκπαιδευτικός, ο θεραπευτής, ή ο πελάτης και ο θεραπευτής απέναντι στον άνθρωπο που κινείται προς την αυτοπραγμάτωση, εισάγει την έννοια της «*αποδοχής*» καθώς σχετίζεται άμεσα με το βίωμα και την εμπειρία του. Πρόκειται για μια στάση ενεργητική, πράξη ανώτερη, αλλά συνάμα απελευθερωτική και ιδιαίτερα φυσική, την οποία οι περισσότεροι άνθρωποι δυσκολεύονται να εκδηλώσουν. Περιγράφοντας τι σημαίνει αποδοχή προς τους άλλους, διαφορετικότητα, άλλη άποψη με ενσυναισθητική κατανόηση, φτάνει στην παρακάτω διατύπωση: «*Βρήκα πώς είναι ιδιαίτερα ικανοποιητικό, όταν μπορώ να αποδεχτώ ένα άλλο άτομο*» (Rogers, 2006α). Συνάμα, θεωρεί ότι στη σχέση θεραπευτή και πελάτη θα πρέπει ο ίδιος ο θεραπευτής να είναι «*πραγματικός*» (Rogers, 1978). Αυτή η καθαρότητα και αυθεντική στάση από μέρους του, επιτρέπει και στον άλλο, τον ασθενή, να ανακαλύψει τι πραγματικό έχει ο ίδιος. Με την «*άνευ όρων αποδοχή του πελάτη*», όχι ως τεχνική, αλλά ως στάση την οποία ενσωματώνει στην προσωπική του κοσμοθεωρία, ο Rogers (2006β) πιστεύει, ότι η θεραπευτική αλλαγή είναι πολύ πιο πιθανόν να συμβεί εφόσον ο θεραπευτής επιτρέπει στον πελάτη την ελεύθερη έκφραση των συναισθημάτων του. Αυτή η ανοιχτή και ελεύθερη σχέση οδηγεί τον θεραπευτή να περάσει ελεύθερα στον κόσμο του άλλου· «*ο τρόπος για να κάνεις κάτι είναι να είσαι*» (Rogers, 1978).

Στην περίπτωση κατά την οποία το περιβάλλον δεν διευκολύνει ή ακόμα και παρεμποδίζει την διεργασία της ανάπτυξης του, τότε το *πρόσωπο* βρίσκεται σε απόσταση από την εμπειρία του και ενεργεί εις βάρος της. Πρόκειται για θεμελιώδη διεργασία, βάση της οποίας αναπτύχθηκε η προσωποκεντρική θεωρία (Rogers, 1959 όπως αναφέρεται στο Μπακιρτζής, 2006, σ. 193). Πέραν τούτου, όταν η απειλή προς το άτομο είναι μικρή και οι εξωτερικές απειλές μειώνονται, τότε η βιωμένη εμπειρία μπορεί να νοηματοδοτηθεί διαφορετικά και η μάθηση είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί (Rogers, 1969, όπως αναφέρεται στο Bertrand & Valois, 2000, σ. 318). Αυτός ο τύπος μάθησης θα μπορούσε να περιγραφεί ως «*μια μετακίνηση συνείδησης, που αλλάζει δραματικά και μόνιμα την ύπαρξή μας στον κόσμο*» (O'Sullivan, 2002) και έρχεται να προστεθεί στον διαχωρισμό των τεσσάρων τύπων της μάθησης που διατυπώνει ο Knud Illeris (2016): της συσσωρευτικής ή μηχανικής, αφομοιωτικής ή μάθησης μέσω άθροισης και προσαρμοσμένης ή υπερβατικής μάθησης. Ο Rogers, αναφερόμενος και στην βελτίωση της ψυχοθεραπείας, προσθέτει μια ακόμα μεταβλητή που την χαρακτηρίζει «*προσέγγιση της θεωρίας της μάθησης*», ώστε να ξεπεράσει το άτομο τη δυσκολία η οποία του προκλήθηκε και να αποκτήσει μια νέα, υγιέστερη και κοινωνικά χρησιμότερη αντίδραση στο ίδιο ερέθισμα που την προκάλεσε (Rogers, 1978).

Ο Rogers αναφέρεται σε δύο ακόμα έννοιες πολύ καθοριστικές στη θεραπευτική σχέση· της «*ενσυναίσθησης*» και της «*γνησιότητας ή συμφωνίας ή αυθεντικότητας*» (Thorne, 1991). Η γνησιότητα, η οποία χαρακτηρίζεται και ως η πιο απαραίτητη συνθήκη για την αποτελεσματική θεραπεία, είναι το θεμέλιο για την ενσυναίσθηση και την ανεπιφύλακτη θετική αναγνώριση. Αναφέρεται στον θεραπευτή, ο οποίος θα πρέπει να είναι ο εαυτός του καθώς αναπτύσσεται η θεραπευτική σχέση, δηλαδή όπως ακριβώς είναι στην καθημερινότητα του, χωρίς να υποδύεται κάτι άλλο, να είναι σε συμφωνία με τον εαυτό του. Όσο αφορά τον πελάτη, η γνησιότητα είναι εξίσου απαραίτητη, ώστε να πάρει το ρίσκο μιας βαθιάς, διεισδυτικής επικοινωνίας με τον

εαυτό του. Αυτό προϋποθέτει ότι ο θεραπευτής θα πρέπει να γνωρίζει τον εαυτό του (Rogers, 1983; Κοσμόπουλος & Μουλαδούδης, 2003; Rogers, 2006β), να είναι «διάφανος», απέναντι στον πελάτη και αυτό που βιώνει στη μεταξύ τους σχέση να είναι σε θέση να το μεταδίδει, εφόσον είναι κατάλληλο (Rogers, 2006β), κατανοώντας τα αισθήματα του απέναντι στους πελάτες και χωρίς να εμπλέκει τη ψυχική του κατάσταση σε αυτά, συναισθανόμενος όμως τη δική τους (Δοϊρανλής, 2019). Με αυτή τη στάση – ιδιότητα, ο πελάτης νιώθει τον εαυτό του αποδεκτό στη γνησιότητα του θεραπευτή και, με αυτόν τον τρόπο, κυοφορείται, κατά μια έννοια, η αυτοαποδοχή η οποία με τη σειρά της δίνει τη σκυτάλη στην αλλαγή και την αποδοχή των άλλων, καθώς και στη βιωματική αποδοχή της εμπειρίας τους (Lundh, 2004).

Η ενσυναίσθηση αποτελεί συνθήκη με θετικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη του ανθρώπου, απαραίτητη στάση της θεραπευτικής σχέσης που αναδεικνύει την ικανότητα του θεραπευτή να μπαίνει στη θέση του θεραπευόμενου και να βιώνει τα συναισθήματά του όπως τα βιώνει ο ίδιος, να βλέπει τον κόσμο μέσα από τη δική του οπτική γωνία, χωρίς να φτάνει στην ταύτιση (Κοσμόπουλος, 1990· Μπακιρτζής, 2006). Παράλληλα, αναφέρει ότι ενσυναίσθηση είναι «να αντιλαμβάνεται κανείς με ακρίβεια το εσωτερικό πλαίσιο αναφοράς του άλλου, καθώς και τις συναισθηματικές παραμέτρους και τα νοήματα που αυτό περικλείει σαν να ήταν ο ίδιος το άλλο άτομο» (Rogers, 1959). Η ενσυναίσθητική κατανόηση ως τρίτη πτυχή της σχέσης διεισδύει στον ιδιωτικό κόσμο του πελάτη και δίνει τη δυνατότητα στον θεραπευτή να αποκωδικοποιεί όλα τα νοήματα, ακόμα και εκείνα που βρίσκονται κρυμμένα κάτω από το επίπεδο της επίγνωσης (Rogers, 2006β).

Ο Rogers (1991), μέσα στα πλαίσια της καλύτερης κατανόησης του εαυτού και της συνειδητοποίησης στάσεων, έδωσε έμφαση στις «Ομάδες Συνάντησης- Ομάδες εκπαίδευσης». Προέκρινε τη δημιουργία προσωποκεντρικών ομάδων κάθε τύπου, «η εμπειρία των οποίων περιέχει σημαντικά μαθήματα γι' αυτό που μπορεί να είναι η εκπαίδευση του μέλλοντος» (Rogers, 2006β), με απώτερο στόχο την μεθοδολογική προσέγγιση της εκπαίδευσης όχι τόσο ως ευρύτερης απόκτησης θεωρητικών γνώσεων στα φαινόμενα της δυναμικής των ομάδων, αλλά ως ψυχολογικής εξέλιξης των συμμετεχόντων. Η πείνα των ανθρώπων για αληθινές και κοντινές σχέσεις αποτέλεσε εφελκυστήρα για την δημιουργία ομάδων (Rogers, 1991), τα διδάγματα των οποίων, απέδειξαν ότι οι ανθρώπινες αλλαγές είναι δυνατές και μπορούν να οδηγήσουν στην ανάπτυξη του διαλόγου, της αμοιβαιότητας και της αγάπης μεταξύ των μελών. Το άτομο, σε αυτή τη διαδικασία, φεύγει από το Εγώ και βιώνει τον εαυτό του μέσα από την κοινότητα καθώς μεταφέρεται η δυναμική σχέση στην ομαδική, παιδαγωγική και θεραπευτική. Το πλήρες μαζί βρίσκεται πέρα από τη σχετική κλειστότητα του Εγώ-Εσύ, βρίσκεται στο Εμείς, στο να είμαστε μαζί (Schmid, 1998). Στην ομάδα, στα πλαίσια της ψυχοκοινωνιολογικής διάστασης, δίνεται η ευκαιρία στα άτομα που την απαρτίζουν να γνωρίσουν τον εαυτό τους και τα υπόλοιπα μέλη, πιο ολοκληρωμένα απ' όσο θα το έκαναν στην καθημερινότητά τους φανερώνοντας τον πραγματικό τους εαυτό. Έχουν τη δυνατότητα να υπερβούν την εσωτερική μοναξιά, η οποία φαίνεται ξεκάθαρα όταν τα άτομα δεχθούν να αποκαλύψουν τον κρυμμένο τους εαυτό και να αγκαλιάσουν τον πραγματικό, ο οποίος στέκεται γυμνός, χωρίς άμυνες (Rogers, 1991).

Αναλύοντας την πολιτική του *ιδεολογία* καταλήγει σε ορισμένες αρχές πολύ απαραίτητες για τους ανθρώπους οι οποίοι επιθυμούν να τις θέσουν σε εφαρμογή, ιδιαίτερα όταν στην ομάδα εξασφαλίζεται διευκολυντικό κλίμα. Καθώς τα άτομα χρησιμοποιούν τις εσωτερικές τους δυνάμεις στοχεύοντας στην αυτοπραγμάτωση, βρίσκουν τον εαυτό τους απόλυτα ικανοποιημένο πολιτικά «Όταν κάθε άτομο βοηθιέται να συνειδητοποιήσει την εξουσία και τη δύναμη που έχει. Όταν κάθε άτομο συμμετέχει ολόψυχα και υπεύθυνα σε κάθε απόφαση που το αφορά» (Rogers, 1985, σ. 125). Οι φιλοσοφικές, ανθρωπολογικές και συμβουλευτικές θέσεις της θεωρίας του Rogers έχουν επίκεντρο την πράξη και την ενεργητικότητα του ατόμου. Εφόσον δεν αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο ως ον που ευθύς εξ αρχής τείνει στο κακό, αλλά στην ανάπτυξη, η οποία αποτελεί θεμελιώδες οικοδόμημα της προσωποκεντρικής θεωρίας, θεωρεί ότι η δυνατότητα του ανθρώπου να επιλέγει ελεύθερα τον δρόμο του είναι αδιαμφισβήτητη. Καθοριστικής σημασίας ρόλο στην ελευθερία του προσώπου διαδραματίζει, όπως αναλύεται στη συνέχεια, παίζει, η προσωπική εμπειρία του ανθρώπου, η αξιοποίηση της οποίας μπορεί να βοηθήσει ώστε το άτομο να γίνεται όλο και πιο πολύ ο εαυτός του, να γίνεται δηλαδή πρόσωπο, βιώνοντας τις εμπειρίες του οργανισμού του με πλήρη συνειδητότητα (Rogers, 2006α).

Οτιδήποτε καταγράφεται στην ατομική βιογραφία του ανθρώπου, όλα τα ερεθίσματα που ενσωματώνονται σε αυτή, τα γνωρίζει μόνο το συγκεκριμένο άτομο και, καθώς αντιλαμβάνεται τη δυνατότητα του να βιώσει το φαινομενολογικό του πεδίο, η γνώση όσων υπάρχουν στο πεδίο αυτό μπορεί να συνειδητοποιηθεί. Οι όποιες αντιδράσεις επάνω σε αυτές τις εμπειρίες είναι ατομικές και αξιοποιούνται από το κάθε άτομο μοναδικά, εφόσον ακόμα και μια κοινή εμπειρία δυο ατόμων μπορεί να σημαίνει διαφορετικά πράγματα για το καθένα ξεχωριστά. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το κάθε άτομο βιώνει μια διαφορετική «πραγματικότητα», η οποία αποτελεί και τη μοναδική του αληθινή «πραγματικότητα» (Ιωσηφίδης & Ιωσηφίδη 2002)¹. Ο Rogers, αναφερόμενος στο αντιληπτικό πεδίο του ατόμου, πιστεύει ότι για την ερμηνεία μιας παρελθοντικής εμπειρίας στο παρόν δεν ευθύνονται οι προγενέστερες εμπειρίες του. Αντίθετα, αυτό που επηρεάζει και μεταβάλλει τη *συμπεριφορά* του είναι ο τρόπος που αυτές οι εμπειρίες ερμηνεύονται στον παρόντα χρόνο, ώστε να μπορεί ο άνθρωπος να ανταποκριθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στις ανάγκες του (Ιωσηφίδη & Ιωσηφίδης, 2002).

Άλλωστε, ο Rogers (2002) πιστεύει ότι η νοηματοδότηση και η ερμηνεία μιας εμπειρίας, για κάθε άνθρωπο αναπτύσσονται διαφορετικά, οπότε αφενός υπάρχει το στοιχείο της υποκειμενικότητας και αφετέρου κάθε εμπειρία τυγχάνει διαφορετικής ερμηνείας από το ίδιο άτομο στους διάφορους χρονικούς σταθμούς της ζωής του, από την παιδική ηλικία έως και την ενηλικιότητα. «*Το πρόσωπο είναι η εμπειρία του*» αναφέρει ο Μπακιρτζής (2006), ο οποίος σημειώνει πως ο Rogers πρεσβεύει πως σε αυτή την αρχική εμπειρία στηρίζεται η ανάπτυξη

¹ Πρόκειται για ταυτόσημη έννοια με εκείνη του *Mezirow*, ο οποίος στην ανάπτυξη της θεωρίας *Μετασχηματιστικής Μάθησης*, όρισε την βιωματική κατανόηση της πραγματικότητας του κάθε ατόμου ως την *ατομική κατασκευή της πραγματικότητας* του. Η θεωρία αναπτύχθηκε με βάση την απόκτηση ικανότητας του ενήλικου ατόμου να ερμηνεύει την εμπειρία του, έτσι ώστε να έρχεται σε συμφωνία με τις πραγματικές ανάγκες και τα ενδιαφέροντά του (Λιντζέρης, 2007), ενώ η ουσιαστική μετασχηματιστική διεργασία επιτυγχάνεται μέσω του κριτικού στοχασμού και του στοχαστικού διαλόγου (Mezirow, 2007, σσ. 50-55, 58-59).

του ατόμου και η διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Σύμφωνα με τα προηγούμενα, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η φιλοσοφική εστίαση της προσωποκεντρικής προσέγγισης αναφέρεται στην επιλογή του ατόμου να ζει προς μια κατεύθυνση περισσότερο συνειδητή, στην υπέρβαση του εαυτού και στη δημιουργία νέων και πιο πνευματικών κατευθύνσεων στην ανθρώπινη εξέλιξη (Rogers, 2006β).

«Η μέθοδος Κακαλίδης» με κέντρο το άτομο, το όλο, το παγκόσμιο. Μια πρώτη απόπειρα προσέγγισης.

Ο Δημήτρης Κακαλίδης ποιητής, δοκιμιογράφος, κριτικός, συγγραφέας και φιλόσοφος (1943-1995), ασχολήθηκε με την λογοτεχνία, την ποίηση και την φιλοσοφία, υπήρξε ακαταπόνητος εργάτης του πνεύματος, των τεχνών και της εσωτερικής γνώσης που ανακαλύπτεται ως εναρμόνιση της επιστήμης με τη φιλοσοφία. Στην εκδήλωση με τίτλο *Ο ποιητής & φιλόσοφος Δ. Κακαλίδης στον Φ. Σ. "Παρνασσός"*, η οποία πραγματοποιήθηκε προς τιμήν του, ευχαριστώντας τους παρευρισκόμενους ποιητές και λογοτέχνες, ανέφερε ότι, με γνώμονα την ανιδιοτελή προσφορά, το υψηλό αίσθημα υπηρεσίας στο συνάνθρωπο και το αδιάκοπο ενδιαφέρον του προς αυτόν, ίδρυσε το 1980 τον *Ομίλο Εξυπηρετητών*, μια σχολή σκέψης και πράξης. Σκοπός του Ομίλου είναι να προάγει τον πολιτισμό, να βοηθά τους ανθρώπους με πάρα πολλούς τρόπους, ανιδιοτελώς, να τοποθετούνται ορθά στον εαυτό τους, να είναι ανταποκριτικοί στη ζωή τους και να εργάζονται για τις σωστές ανθρώπινες σχέσεις (OmilosEksipiretiton, 2012).

Συνέγραψε μια ποιητική τριλογία (Κακαλίδης, 1990, 1991, 1996) μέσα στις σελίδες της οποίας, διαφαίνεται ο στοχαστικός λυρισμός και η προσέγγιση της ζωής με φιλοσοφική ματιά. Ο λεπταίσθητος και εμβαθυντικός, δημιουργός ποιητής Κακαλίδης, ενσωματώνει στους στίχους του την καλοσύνη και την ευπρέπεια της ψυχής και της καρδιάς του, με λυρική ροή, την ποιητική ύλη που ανακλάται σε ύμνους και ταπεινοφροσύνη. Τα φιλοσοφικά του πονήματα (ό.π., 1992, 1994) αναλύουν τα έργα Ελλήνων ποιητών και λογοτεχνών μ' έναν πρωτότυπο και μοναδικό τρόπο, όπως αναφέρει επιγραμματικά ο Ντεγιάννης (χ.χ., όπως αναφέρεται στο Μέγας Σείριος, χ.χ.β), «Η περίπτωση σας είναι διαφορετική, δε βρίσκω τους δασκάλους σας. Έχω λοιπόν εμπρός μου ποίηση απολύτως πρωτότυπη» και ο Αναγνώστης (1993, όπως αναφέρεται στο Μέγας Σείριος, χ.χ.α) συμπληρώνει, «Το έργο αποπνέει ένα μύρο στοχασμού, αγάπης και ανθρωπιάς».

Μέσα από ένα χειμαρρώδη, στοχαστικό, και με εξαιρετικά δαήμονες αυτοσχεδιασμούς, λόγο, αποτυπώνεται για πρώτη φορά η μέθοδος ανάλυσης, με την οποία αναλύει κάθε μορφή τέχνης και εισάγει τους αναγνώστες του στη φιλοσοφική του σκέψη. Σημειώνει χαρακτηριστικά ο Δανιγγελής (1996, όπως αναφέρεται στο Μέγας Σείριος, χ.χ.β): «Για άλλη μια φορά αποθαυμάσαμε γοητευμένοι τον ολοφώτεινο και βαθυστόχαστο Λόγο του Ποιητή-Διανοητή». Το συγγραφικό του έργο αποτελεί πνευματική ανάσα σε επίπεδο κοινωνικό και πολιτιστικό καθώς το ρεϊθρο του λυρικού χειμάρρου κατασταλάζει σε ένα τέλειο ποιητικό σύνολο, που ενώνει τον μνημένο αναγνώστη με την ποίηση και τη σοφία, ανυψώνοντάς τον πνευματικά.

Μέσα από αυτήν τη μελιστάλακτη ροή, οι ιδέες υψώνονται στον ουρανό και διαχέονται σαν άυλο ρεύμα που μόνο ο ανθρώπινος ποιητικός δέκτης συλλαμβάνει. Παράλληλα, τα βιβλία του έχουν πλούσια θεματολογία και, ουσιαστικά, δεν κατατάσσονται σε μια συγκεκριμένη ειδολογική κατηγορία, διατηρώντας αναλλοίωτο και μοναδικό το στίγμα της πρωτοτυπίας και της βαθιάς εσωτερικής διείσδυσης στην κρυμμένη σοφία της τέχνης. Η εργασία των αναλύσεων του προσδίδει σε κάθε συγγραφέα του οποίου το έργο επιχειρεί βαθιά εσωτερικότητα, επικοινωνεί πανανθρώπινα μηνύματα και οδηγεί με μια αναγωγική προοπτική, στην λύτρωση.

Με τον συνθετικό τρόπο ανάλυσης που διατρέχει τη μέθοδο, διδάχθηκαν τις ακαδημαϊκές χρονιές 2021-2022 και 2022-2023 σε Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας και συγκεκριμένα σε Σχέδιο Δράσης (Project), αναλύσεις ταινιών, ποιημάτων και τραγουδιών με τη συμμετοχή ομάδας εκπαιδευομένων από τους δυο κύκλους σπουδών, οι οποίοι είχαν επιλέξει το συγκεκριμένο project με τίτλο: *Τι θέλει να πει ο Ποιητής*; Τα πορίσματα του πρώτου βιωματικού εργαστηρίου, έχουν ήδη ανακοινωθεί σε εκτενέστερη εργασία με κύριο θέμα την εφαρμογή της μεθόδου Κακαλίδη και την παρουσίαση του βιωματικού εργαστηρίου (Koumentakis & Skalomenos, υπό έκδοση).

Με την αξιοποίηση της τέχνης ως εφελθρήριό του, ο Κακαλίδης (1992, 1994), αναφέρεται στην ουσία της φύσης που ενυπάρχει μέσα σε κάθε άνθρωπο και ενισχύει την έκφραση της δύναμης που παραμένει ανεκδήλωτη, έως ότου επιλέξει ο ίδιος αφενός να την εκφράσει και αφετέρου να στρέψει όλο του το δυναμικό από μέσα προς τα έξω συνειδητά, ατενίζοντας τη ζωή μέσα από την έκφραση του ψυχικού του πεδίου και μαθαίνοντας πως να το αποκαλύπτει αυτό, ως μέρος της ίδιας της ζωής (Koumentakis & Skalomenos, υπό έκδοση). Σημαντικό στοιχείο που εισφέρει στην διεργασία της μάθησης, η μέθοδος ανάλυσης, καθοριστικής σημασίας και ιδιαίτερα αναγκαίο για την αποκωδικοποίησή της, είναι η προτεινόμενη εσωτερική μεταβολή που προκαλεί στον ενήλικο. Η ενεργοποίηση της κριτικής του σκέψης, και η «νέα θεώρηση της αναλυτικής κριτικής σκέψης που αποβλέπει στην ανίχνευση της ουσίας των έργων» (Σταφυλάς, 1993, όπως αναφέρεται στο Μέγας Σείριος, χ.χ.α), η οποία επιτυγχάνεται με τη διαλεκτική, είναι σε θέση να μετασχηματίσει αυτό που ήδη γνωρίζει με ασφάλεια για τον εαυτό του και τον κόσμο ο ενήλικος εκπαιδευόμενος, σε μια νέα κατάσταση, περισσότερο απτή, κατανοητή και ουσιαστική για τον ίδιο. Ως αποτέλεσμα, ο καρπός της γνώσης που θα εισχωρήσει μέσα του, πρόκειται να αναπλαισιώσει την προϋπάρχουσα πυρηνική του ταυτότητα, όλα εκείνα, δηλαδή, τα εμπειρικά στοιχεία που στηρίζουν την παγιωμένη στάση και συμβάλουν στη διαμόρφωση της ατομικής του βιογραφίας (Κουλαουζίδης, 2019· Κουμεντάκης, 2021).

Αναπτύσσοντας τα κύρια σημεία της μεθόδου που έχει ως στόχο να αποσυμβολίσει εικόνες, μύθους, ιδέες, αριθμούς και έννοιες, θα μπορούσε να επισημανθεί ότι αντλεί στοιχεία από την επιστήμη, την ιστορία και τη μυθολογία και χρησιμοποιεί επιστημονικές γνώσεις και παραδείγματα μύθων για να εμπλουτίσει το πραγματευόμενο θέμα. Συνθέτει φιλοσοφίες, φιλοσοφικά ρεύματα και αρχαιοελληνικές σχολές σκέψης, όπως, για παράδειγμα, τη μαιευτική μέθοδο του Σωκράτη ή την αριθμολογία του Πυθαγόρα (Κεφαλής, 2022; Christodoulidi & Kostopetrou, 2014). Εξίσου σημαντική είναι η ερμηνευτική αξιοποίηση των συμβολισμών, οι

οποίοι ούτως ή άλλως χρησιμοποιούνται στις λέξεις και τους αριθμούς από τους δημιουργούς, καθώς έχουν έναν μοναδικό τρόπο να επηρεάζουν και να συγκινούν τον αναγνώστη, μεταφέροντας νοήματα και ηθικές αξίες. Όπως αναφέρει ο Κακαλίδης (1992), αυτοί οι συμβολισμοί λειτουργούν μαγικά, μιλούν μέσα από τους ανθρώπους, τη φύση, τις εποχές, τα αντικείμενα και τους αριθμούς, τους πλανήτες, τους ήλιους, το σύμπαν, τα ονόματα. Οι ερμηνείες τους μπορεί να είναι ποικίλες, ωστόσο, διατηρούν την αυτονομία τους και δεν χάνουν τη σημασία τους, καθώς παρουσιάζουν τη Σοφία του δημιουργήματος. Μέσα από αυτούς τους συμβολισμούς, ο δημιουργός μπορεί να εκφράσει συναισθήματα και μηνύματα που φέρουν βαθιά νοηματική φόρτιση, συμβάλλοντας έτσι στο να δημιουργηθεί μια πιο πλούσια και εντυπωσιακή εμπειρία στον αναγνώστη.

Η μέθοδος ανάλυσης Κακαλίδη όπως επισημαίνει ο Παπαπάνου (1994, σσ.444-445, 449-450), είναι ένας νέος τρόπος προσέγγισης του λογοτεχνήματος και η διεισδυτική της ανάλυση χαρακτηρίζει αυτόν τον καινούργιο δρόμο προσέγγισης του διηγήματος. Πρόκειται για μια νέα, ειδική και πρωτόγνωρη μέθοδο της οποίας ο καιρός, η ορθή εφαρμογή καθώς και οι προϋποθέσεις της θα καταδείξουν την αξία της. Ο Σταφυλάς (1993, όπως αναφέρεται στο Κωστοπέτρου, χ.χ) σημειώνει χαρακτηριστικά για τη μέθοδο ότι είναι «έναν νέος ελληνικός, ελληνικότατος δρόμος που διακλαδώνεται μέσα σε παγκόσμια ρεύματα» και η Maratou-Argyarakis Isabelle (1992, όπως αναφέρεται στο Μέγας Σείριος, χ.χ.β) συμπληρώνει ότι «Πιστεύουμε πως το έργο αυτό με την αυξημένη συνείδηση ευθύνης και τη μεθοδικότητά του γρήγορα θα επιβληθεί στο παγκόσμιο στερέωμα». Αυτό τονίζει και ο Νατσούλης (χ.χ., όπως αναφέρεται στο Μέγας Σείριος, χ.χ.β) λέγοντας: «Είναι αλήθεια πως η μέχρι τώρα συγγραφική εργασία του Δ. Κακαλίδη, έχει θεωρηθεί σαν το ξεκίνημα μιας νέας φιλολογικής σχολής», η διδακτική της οποίας ήδη εφαρμόζεται σε εκπαιδευτικές δομές ενηλίκων, παρουσιάσεις και σεμινάρια σε Ελλάδα και εξωτερικό, με πολύ ευοίωνα και θετικά αποτελέσματα (OmilosEksipiretiton, 2012, 2015, 2020; Όμιλος Εξυπηρετητών, 2015, 2019).

Ο Κακαλίδης, με τη μέθοδο ως εφιαλτήριό του, την αξιοποίηση της τέχνης, της μουσικής, της γνώσης δηλαδή που λαμβάνεται ως εξωτερικό ή εσωτερικό ερέθισμα, αναφέρεται στην ουσία της φύσης που ενυπάρχει μέσα σε κάθε άνθρωπο και ενισχύει την έκφραση της δύναμης που παραμένει ανεκδήλωτη, έως ότου επιλέξει ο ίδιος (ο άνθρωπος) αφενός να την εκφράσει και αφετέρου να στρέψει όλο του το δυναμικό από μέσα προς τα έξω συνειδητά, ατενίζοντας τη ζωή μέσα από την έκφραση του ψυχικού του πεδίου και μαθαίνοντας πως να το αποκαλύπτει αυτό, ως μέρος της ίδιας της ζωής. Η μεθοδολογική προσέγγιση της μεθόδου παραμένει σταθερή στην υπηρεσία της σχέσης Ανθρώπου – Ανθρωπότητας - Οντότητας και μέσα από την κατανόηση αυτής της σχέσης μπορούν να απαντηθούν τα ερωτηματικά που γεννιούνται σε κάθε μορφή τέχνης. Στο πρώτο επίπεδο (Άνθρωπος) ο άνθρωπος κινείται μεταξύ έλξης και απώθησης. Όταν επιτρέπει να τον καθορίζουν ελεύθερα οι ροές της ζωής, γίνεται πραγματικά αυθεντικά ελεύθερος, συνειδητοποιεί την ουσία της ύπαρξης, καθώς ζει πλήρως την εσωτερική ελευθερία χωρίς να είναι δέσμιος των εξωτερικών παραμέτρων. Αντικρύζει τον Εαυτό του σ' ένα πανανθρώπινο σύνολο, το οποίο με τη σειρά του βλέπει τον δικό του Εαυτό σ' ένα ακόμα μεγαλύτερο πανσμπαντικό σύνολο, στου οποίου αποτελεί Μέρος και Όλο ταυτόχρονα. Η

επίγνωση του «εαυτού» του, τον βοηθάει να κατανοήσει και τους άλλους ανθρώπους, γνωρίζοντας πως όλοι οι άνθρωποι (ομάδα) είναι κατά κάποιο τρόπο συνδεδεμένοι. Όσα συμβαίνουν στο πλαίσιο της σχέσης αυτής ή έχουν συμβεί, είναι παιχνίδια, αλλά και μάχες, είναι διέξοδος αλλά και αδιέξοδος, είναι παράδοση, αλλά και πόλεμος, καθώς ο άνθρωπος βρίσκεται σ' ένα πολύ αντίκλητο παιχνίδι της ζωής στο οποίο μαθαίνει να ζει αρμονικά.

Στο δεύτερο επίπεδο (Ανθρωπότητα) η ανθρωπότητα αποτελεί μια σειρά κύκλων που επαναλαμβάνονται και οδηγούν σε αδιέξοδα και απογοήτευση, όταν ο άνθρωπος αρνείται να τους διακόψει και να προχωρήσει σε νέα, πιο διευρυμένα μονοπάτια. Αυτή η διανοιακή θεώρηση, δεν περιορίζεται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, αλλά αφορά την ένωση όλων των ρευμάτων της ζωής, έτσι ώστε να μεταφέρουν τον άνθρωπο σε υψηλότερα επίπεδα μέσω μιας συνθετικής διαδικασίας. Αυτό το ταξίδι είναι δύσκολο στην κατανόησή του, αλλά απομακρύνει τον άνθρωπο από δογματικές και ολοκληρωτικές αντιλήψεις, καθιστώντας τον πραγματικά ελεύθερο πνευματικά. Τον οδηγεί στην πηγή, στην ουσία της ύπαρξης, δηλαδή το τρίτο επίπεδο της μεθόδου (Οντότητα) (Α. Δρίτσας, προσωπική επικοινωνία, 27/06/2023) .

Αυτή η διαδικασία ενώνει όλες τις περιορισμένες ιδέες και πεποιθήσεις που κλείνουν τον νου πίσω από τα δόγματα και τις αναστολές, και τις συνθέτει σε ένα διευρυμένο, αρμονικό σύνολο, εξαιρετικά λυτρωτικό καθιστώντας τις ίδιες τις πεποιθήσεις, ισχυρές και ελεύθερες. Μόνο όταν τολμά κανείς να μη θωρακίσει τις δικές του πεποιθήσεις ως τις μόνες αληθινές, επιτρέπει στους άλλους να ασπαστούν την ίδια αντίληψη και να ενωθούν με τον δικό του εσωτερικό κόσμο. Η πνευματικότητα αποτελεί την ενοπιό σύνδεση του ανθρώπου με την ανθρωπότητα και την οντότητα. Στη θεατρική επιτέλεση, ο άνθρωπος ως χορευτής ταυτίζεται με τις ροές της ζωής, όπως τα νερά ενός λυρικού χειμάρρου κινούνται σε απόλυτη αρμονία, αφήνοντας τον εαυτό του να διαπεράσει το φως και το σκοτάδι. Μετουσιώνεται ο κάθε άνθρωπος σ' ένα ποιητικό δέκτη που αντιλαμβάνεται την ενότητα της ύπαρξης και βιώνει την πραγματικότητα ως την Οντότητα.

Στο ποίημα της Λέτας Κουτσοχέρα: «Τοπίο 6» εστιάζει η ανάλυση της μεθόδου ανάλυσης Κακαλίδη και πιο συγκεκριμένα στον στίχο «Εκείνο το πρωί ήρθε στη διεύθυνσή μου ένα γράμμα χωρίς αποστολέα. Το άνοιξα ήσυχα. Ήταν ένα λευκό κατακάθαρο χαρτί αλληλογραφίας», για να γίνει περισσότερο απτός ο τρόπος εμβάθυνσης και η πορεία ανάλυσης, μέσω συγκεκριμένου παραδείγματος. Στο πρώτο επίπεδο (Ανθρώπος) επισημαίνεται ότι καθημερινά φτάνουν στη διεύθυνση των ποιητών ανώνυμα γράμματα χωρίς αποστολέα, *σε κατακατάκαθαρο λευκό χαρτί αλληλογραφίας*. Τα γράμματα αυτά, μεταφέρουν τα μηνύματα του κόσμου *χωρίς λέξεις*, καθώς φέρουν μια βαθύτητα που διανύει τις βαθύτερες πτυχές της ύπαρξης. Στο δεύτερο επίπεδο (η Ανθρωπότητα), διαβάζει το άγραφο χαρτί και προσπαθεί να εννοήσει την υποκρυπτόμενη αλήθεια. Εμποδίζεται όμως από τις καταγεγραμμένες μνήμες της ζωής της, δηλαδή τις εμπειρίες της. Όνειρο του καθενός είναι η καθαρή γνώση, όλοι την αναζητούν. Πολλά μπορούν να γραφτούν σ' ένα κομμάτι χαρτί, αλλά άπειρα σ' ένα άγραφο. Στο τρίτο επίπεδο (Οντότητα) οι σκέψεις και τα λόγια κενοποιούνται, ενώ τα συναισθήματα λυτρώνονται. Οι μορφές και τα σχήματα επιστρέφουν στην ουσία τους, και ο άνθρωπος βρίσκεται "ενώπιος ενωπίω" με την πρωταρχική κατάσταση της φύσης του. Αναδύεται το

καθαρό πεδίο του νου, από το οποίο πηγάζει και συνεχίζει να πηγάζει η ύπαρξή του κάθε στιγμή (Κακαλίδης, 1994).

Η κάθε ανάλυση με την μέθοδο ανάλυσης Κακαλίδη είναι μια διαρκής και αδιάκοπη περιδίνηση σε προβληματισμούς, αμφισβητήσεις και ερωτηματικά, καθώς το αποτέλεσμα της ανάλυσης δεν αποτελεί μια επιδερμική νοηματοδότηση στο προφανές. Κάθε νόημα στη στροφή ενός ποιήματος, στο σενάριο μιας κινηματογραφικής ταινίας, στους στίχους ενός τραγουδιού, ή στο θέμα ενός ζωγραφικού πίνακα, υπενθυμίζει στους αναζητητές της ταυτότητας του, ότι υπάρχουν πολλές αποχρώσεις και ακόμα περισσότερες ερμηνείες και αποσυμβολισμοί στις κρυμμένες έννοιες. Σύμφωνα με τον Κακαλίδη, η μέθοδος προεκτείνει την εννοιολογική της προσέγγιση στη ζωή του κάθε ανθρώπου, δεν υπεισέρχεται απλώς σε μια στείρα διαπραγμάτευση, αλλά αναφέρεται στον κάθε άνθρωπο προσωπικά. Από τη στιγμή που ο άνθρωπος γίνεται κοινωνός της τέχνης, τον αφορά ως Πρόσωπο. Προτείνονται λύσεις που εστιάζουν όχι μόνο στο υπο διερεύνηση θέμα, αλλά και στην εφαρμογή προτεινόμενων στάσεων στη καθημερινή ζωή των ανθρώπων (Koumentakis & Skalomenos, υπό έκδοση; Κουμεντάκης, 2021).

Με απώτερο σκοπό τη διείσδυση στα νοήματα των έργων που οι συγγραφείς τους, είτε συνειδητά είτε ασυνειδητά, κοινώνησαν στους αναγνώστες τους, φέρνοντας τους ίδιους, - συγγραφείς και αναγνώστες-, σε πρώτο πλάνο, γίνονται συνθετικά μέρος των νοημάτων. Μέσα από μια διεργασία αναβαθμών, τους καθιστά προοπτικά πρωταγωνιστές στη δραματοποίηση και τους προσφέρει πνευματική ανάταση, δίνοντας βάθος και εύρος στα νοήματα, τα οποία μπορεί να μην είχαν και οι ίδιοι υπονοήσει, όπως εύγλωττα σημειώνει ο Βάτζιας (1992, όπως αναφέρεται στο Μέγας Σείριος, χ.χ.β) κάνοντας λόγο για «πτυχές που ούτε οι ίδιοι που τα γράψανε δεν τα έχουν δει μέσα στο έργο τους». Αυτό που επιτυγχάνεται και από τους δυο διανοητές (Rogers - Κακαλίδη), είναι μια σιωπηρή συμφωνία στην αρχή ότι οι άνθρωποι μπορούν να ζουν τη ζωή συνειδητά και να αυτοπροσδιορίζονται κατά την ευρεία έννοια της ενηλικιότητας, γι' αυτό το λόγο η προσωποκεντρική θεωρία αναφέρεται σ' ένα τρόπο ύπαρξης αληθινό, πραγματικό, χωρίς κρυφά σημεία και η μέθοδος σε μια ζωή ελεύθερη από οχυρά και πανοπλίες. Ο Rogers παρωθεί τον άνθρωπο προς αυτή την κατεύθυνση, να γίνεται, δηλαδή, όλο και πιο πολύ ο εαυτός του (Rogers, 2006α), εφόσον, η θεμελιώδης αρχή της προσωποκεντρικής θεωρίας εδράζεται στη βαθιά της πεποίθηση, ότι το ανθρώπινο ον ως «πρόσωπο», είναι θετικό εκ φύσεως (Rogers, 1961), κάτι που όπως ήταν αναμενόμενο, δεν αμφισβητείται από τη μέθοδο.

Συμπεράσματα

Ο Rogers πιστεύει ότι η εσωτερική εστία αξιολόγησης, δηλαδή η εστία του να γίνεται κανείς πρόσωπο, βρίσκεται μέσα σε κάθε άνθρωπο. Οι ευνοϊκές συνθήκες είναι εκείνες που θα τον βοηθήσουν να επανανοηματοδοτήσει τις επιλογές, τις αξιολογικές του κρίσεις, τις αποφάσεις του. Όταν ο άνθρωπος καταλάβει ότι ο τρόπος ζωής του τον ικανοποιεί και όταν συνειδητοποιήσει ότι η ανακάλυψη του να γίνεται πρόσωπο είναι μια διαδικασία του γίγνεσθαι

εξελικτική, μεταβλητή και καθόλου σταθερή, αλλά, αντίθετα, εξελισσόμενη διαρκώς σαν τη ροή ενός ποταμού που τρέχει αδιάκοπα, τότε, η αποδοχή ή απόρριψη από τους άλλους μετατρέπεται σε μια εξωτερική συνθήκη την οποία ο άνθρωπος δεν έχει τόσο ανάγκη.

Η σχέση Ανθρώπου - Ανθρωπότητας - Οντότητας αναδεικνύεται με κάθε αισθητικό μέσο και σε κάθε μορφή τέχνης, μέσω της μεθόδου ανάλυσης Κακαλίδη, η οποία αποτελεί μια χαρισματική και διαφοροποιημένη διαλεκτική προσέγγιση στη γενικότερη αποτίμηση της λογοτεχνίας. Η μέθοδος ανοίγει την πόρτα στην απόλυτη αλήθεια και αποκαλύπτει την απόλυτη ελευθερία του ανθρώπου όπως η σπείρα, από το περιορισμένο προς το άπειρο, από το μικροκοσμικό στο μακροκοσμικό. Ένα ταξίδι στον εσωτερικό κόσμο του ατόμου και στην επίγνωση της ενότητας της ύπαρξης. Σε αυτό το ταξίδι, ανακαλύπτει ότι όλοι είναι μια αναπόσπαστη μονάδα με την ανθρωπότητα και την οντότητα, και μέσα από αυτήν τη σύνδεση απελευθερώνεται τόσο ο εαυτός όσο και οι άλλοι άνθρωποι. Αυτή είναι η αληθινή ελευθερία που βρίσκεται στην ουσία της ανθρώπινης ύπαρξης, στη σχέση του ανθρώπου με την ανθρωπότητα και την οντότητα.

Το μέσο για την επίτευξη της μεταβολής των αυτοαντιλήψεων των ατόμων σύμφωνα με τον Rogers είναι να υπάρξει ένα προσδιορισμένο περιβάλλον διευκολυντικών ψυχολογικών στάσεων, με κύρια στόχευση την ανάπτυξη του προσώπου. Η *τάση πραγμάτωσης* που εκφράζεται με κάθε τρόπο στους ανθρώπους όσο δυσμενείς κι αν ήταν οι συνθήκες μέσα στις οποίες αναπτύχθηκαν, δείχνει την *τάση πραγμάτωσης* που διαθέτουν τα ανθρώπινα όντα αλλά και οι οργανισμοί (Rogers, 2006β). Και εφόσον το πρόσωπο ανεξαρτήτως συνθηκών επιβραβεύει τον εαυτό, ο εαυτός γίνεται περισσότερο σύμφωνος με τα βιώματα και αυξάνεται η ελευθερία να είναι κανείς το πραγματικό, ενιαίο πρόσωπο (Rogers, 1962). Η αναγνώριση ότι υπάρχει μια διαμορφωτική, κατευθυντική τάση στο σύμπαν, ορίζεται ως η εξελικτική τάση στο ανθρώπινο είδος, στη γνώση και στην αίσθηση κάτω από το επίπεδο της συνείδησης, στη συνειδητή επίγνωση του εξωτερικού κόσμου, στην υπερβατική επίγνωση της αρμονίας και της ενότητας του κοσμικού συστήματος, που συμπεριλαμβάνει και το ανθρώπινο είδος (Rogers, 2006β).

Αυτές οι θέσεις αποτέλεσαν το γοητευτικό εφελθτήριο για τον γράφοντα, ο οποίος έκανε αρκετές απόπειρες διασύνδεσης των βασικών θέσεων των δύο στοχαστών έως ότου καταδειχθεί εκείνος ο τρόπος που δεν θα οδηγούσε απλώς σε μια στείρα καταγραφή των δύο απόψεων ή έναν ανούσιο παραλληλισμό/συγκρητισμό, αλλά σε μια ουσιαστική παράθεση της σκέψης τους και στην αποκάλυψη και ερμηνεία των βαθύτερων νοημάτων τους.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Alheit, P. (1994). The “biographical question” as a challenge to adult education. *International Review of Education*, 40 (3/5), 283–298. <https://doi.org/10.1007/BF01257782>.
- Bertrand, Y., & Valois, P. (2000). Carl Rogers (μτφ: Δέσποινα Καρακατσάνη). Στο J. Houssaye (Επιμ.). *Δεκαπέντε Παιδαγωγοί-Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης* (σσ. 311-325). Μεταίχμιο.

- Christodoulidi, F. & Kostopetrou, P. (2014). The ‘Kakalidis Method’ for literature analysis: a Synthesis approach, *Athens Journal of Philology*, 1(3), 161-172. <http://www.atiner.gr/journals/philology/2014-1-3-1-Kostopetrou.pdf>.
- Δοϊρανλής, Ν. (2019). Οι τρεις θεραπευτικές συνθήκες της προσωποκεντρικής θεραπείας. *Psychology – Η Πύλη της Ψυχολογίας*. Ανακτήθηκε στις 9 Δεκεμβρίου 2021 από: <https://www.psychology.gr/prosopokentriki-psychotherapeia/126-therapeutic-conditions.html>.
- Engeström, Yrjö. (1987). *Learning by Expanding: An Activity-Theoretical Approach to Developmental Research*. Orienta-Kunsultit.
- Ιωσηφίδη, Π., & Ιωσηφίδης, Ι. (2002). Η Προσωποκεντρική Προσέγγιση του Carl Rogers. Στο Α.Γ. Ποταμιάνος (Επιμ.). *Θεωρίες Προσωπικότητας και Κλινική Πρακτική* (σσ.197-245). Ελληνικά Γράμματα.
- Πleris, Κ. (2016). *Ο τρόπος που μαθαίνουμε. Οι πολλαπλές διαστάσεις της μάθησης στην τυπική και άτυπη εκπαίδευση* (μτφ: Ε. Κωσταρά). Μεταίχμιο.
- Jarvis, P. (2004) [1983]. *Συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση: Θεωρία και πράξη* (μτφ: Α. Μανιάτη). Μεταίχμιο.
- Jarvis, P. (2012). Learning from Everyday Life. *Human & Social Studies Research and Practice*, 1(1), 1-20. <http://hssrp.uaic.ro/continut/1.pdf>.
- Κακαλίδης, Δ. (1990). *Ο Κεκρυμμένος Λωτός της Φανέρωσης*. Μέγας Σείριος.
- Κακαλίδης, Δ. (1991). *Εκπεσούσα Παράδεισος Ύλη Αγία*. Μέγας Σείριος.
- Κακαλίδης, Δ. (1992). *Η Σοφία του Διηγήματος*. Μέγας Σείριος.
- Κακαλίδης, Δ. (1994). *Η Σοφία του Ποιήματος*. Μέγας Σείριος.
- Κακαλίδης, Δ. (1996). *Λόγος ο Τρίτος*. Μέγας Σείριος.
- Κεφαλής, Χ. (2022). Η διαλεκτική στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία. *Efsyn.gr-Η Εφημερίδα των Συντακτών*. Ανακτήθηκε στις 28 Ιουνίου 2023 από: https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/362952_i-dialektiki-stin-arhaia-elliniki-filosofia.
- Κόκκος, Α. (2005). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Ανιχνεύοντας το πεδίο*. Μεταίχμιο.
- Κοσμόπουλος, Α. (1990). *Σχεσιοδυναμική Παιδαγωγική του Προσώπου*. Γρηγόρης.
- Κοσμόπουλος, Α., & Μουλαδούδης, Γ. (2003). *Ο Carl Rogers και η προσωποκεντρική του θεωρία για την ψυχοθεραπεία και την εκπαίδευση*. Ελληνικά Γράμματα.
- Κουλαϊδής, Β. (2007). *Σύγχρονες Διδακτικές Προσεγγίσεις για την Ανάπτυξη Κριτικής – Δημιουργικής Σκέψης για τη δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*. Ο.ΕΠΕ.Κ. http://www.oepek.gr/download/Sygxrones_Didaktikes_B.pdf.
- Κουλαουζίδης, Γ. (2006). Η εκπαίδευση ενηλίκων ως ‘αποστολή’: Επανεξετάζοντας το ρόλο

της εκπαίδευσης ενηλίκων στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης τοπικότητας (glocalisation). *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 41, 55-68. <https://ojs.lib.uom.gr/index.php/paidagogiki/article/view/6932/6961>.

- Κουλαουζίδης, Γ. (2019). *Ένας διάλογος για την εκπαίδευση ενηλίκων: Συμβουλές και κατευθύνσεις για νέους εκπαιδευτές*. Μεταίχμιο.
- Κουμεντάκης, Λ. (2021). Πως μαθαίνουν οι ενήλικες; Υπάρχει δυνατότητα μετασχηματισμού; Ακολουθώντας τα ίχνη της μετασχηματίζουσας μάθησης του Jack Mezirow - Η τέχνη στην υπηρεσία της εκπαίδευσης. Στο Χ. Τσιχουρίδης., Δ. Κολοκοτρώνης., Μ. Μπατσίλα., Δ. Λιόβας., Η. Λιάκος., Κ. Σταθόπουλος., . . . Β. Παππάς (Επιμ.), *Πρακτικά Εργασιών 7ου Διεθνούς Συνεδρίου. Για την Προώθηση της Εκπαιδευτικής Καινοτομίας* (σσ.1171-1181). Λάρισα 15-17 Οκτωβρίου 2021, τόμος Α'. Επιστημονική Ένωση για την Προώθηση της Εκπαιδευτικής Καινοτομίας (Ε.Ε.Π.Ε.Κ.): Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (Π.Τ.Π.Ε., Τμήμα Ψηφιακών Συστημάτων, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, ΤΕΦΑΑ, Ι.Α.Κ.Α.), Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (Τμήμα Φιλολογίας), Σύλλογος καθηγητών Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας Ν. Λάρισας.
- Κωστοπέτρο, Π. (χ.χ.). *Τι Είναι, «Μέθοδος Κακαλίδη»: μια πρωτοποριακή μέθοδος ανάλυσης της ποίησης, της λογοτεχνίας, κάθε μορφής Τέχνης, όλης της Ζωής*. http://www.megas-seirios.com/index.php?dispatch=pages.view&page_id=170.
- Koumentakis, L., & Skalomenos, K. (υπό έκδοση). The Kakalidis Method of Analysis as a transformative practice for adult students: an experiential workshop. *Reimagining transformative and emancipatory adult education for a world to come* (pp. xx-xx). Patra: HOU.
- Λιντζέρης, Π. (2007). Η Διεργασία της Μετασχηματίζουσας Μάθησης. *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 12, 6-8.
- Lundh, L-G. (2004). Perfectionism and Acceptance. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 22(4), 255-269. <https://doi.org/10.1023/B:JORE.0000047311.12864.27>.
- Μέγας Σείριος (χ.χ.α). *Κριτικές για το ποιητικό και λογοτεχνικό έργο του Δημήτρη Κακαλίδη*. http://www.megas-seirios.com/index.php?dispatch=pages.view&page_id=276.
- Μέγας Σείριος (χ.χ.β). *Κριτικές για το ποιητικό και λογοτεχνικό έργο του Δημήτρη Κακαλίδη* (σελ. 2). http://www.megas-seirios.com/index.php?dispatch=pages.view&page_id=434
- Μπακιρτζής, Κ. (2006). *Επικοινωνία και Αγωγή*. Gutenberg.
- Mezirow, J. (1991). *Transformative Dimensions of Adult Learning*. Jossey-Bass.
- Mezirow, J. (2007). Μαθαίνοντας να σκεφτόμαστε όπως ένας ενήλικος – Κεντρικές έννοιες της θεωρίας του μετασχηματισμού (μτφ: Γιώργος Κουλαουζίδης). Στο Α. Κόκκος & Συνεργάτες (Επιμ.). *Η Μετασχηματίζουσα Μάθηση* (σσ. 43-71). Μεταίχμιο.
- Όμιλος Εξυπηρετητών (2015). *Η εκδήλωσή μας στο Hellenic Centre «The Wisdom of the*

Poem – 18/09/2015. <http://www.omilos-eksipiretiton.gr/%ce%b7-%ce%b5%ce%ba%ce%b4%ce%ae%ce%bb%cf%89%cf%83%ce%ae-%ce%bc%ce%b1%cf%82-%cf%83%cf%84%ce%bf-hellenic-centre-the-wisdom-of-the-poem-18092015/>.

Όμιλος Εξυπηρετητών (2019). *Η λογοτεχνική μας εκδήλωση με θέμα: “Αποκαλύπτοντας την κρυμμένη Σοφία της Ποίησης” (Morley College, Λονδίνο, 08/11/2019)*. <http://www.omilos-eksipiretiton.gr/p9320/>.

OmilosEksipiretiton (2012). *Ο ποιητής & φιλόσοφος Δ. Κακαλίδης στον Φ. Σ. "Παρνασσός"*. [Video]. Φιλολογικός Σύλλογος "Παρνασσός". <https://www.youtube.com/watch?v=J-SFUuURzM>.

OmilosEksipiretiton (2015). *Omilos' event “The Wisdom of the Poem - an innovative approach” at the Hellenic Centre, London*. [Video]. Hellenic Centre. <https://www.youtube.com/watch?v=z8Dse3AqJQs&list=PLxZqheMyKEET9dTtwai7IBDrXwy3BTjr7>.

OmilosEksipiretiton (2020). *Αποκαλύπτοντας την κρυμμένη Σοφία της Ποίησης. Μια ανάλυση στο ποίημα του Κ. Π. Καβάφη «Απολείπειν ὁ Θεός Ἀντώνιον»*. [Video]. Morley College. <https://www.youtube.com/watch?v=CHMqHfpr6j0>.

O’Sullivan E. (2002). The Project and Vision of Transformative Education. In E. O’Sullivan, A. Morrell, & M.A. O’Connor (Eds). *Expanding the Boundaries of Transformative Learning* (pp. 1-12). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-63550-4_1.

Παπαάνου, Κ. (1994). Η Σοφία του Διηγήματος. Στο Δ. Κακαλίδης. *Η Σοφία του Ποιήματος*, (σσ. 444-454). Μέγας Σείριος.

Rogers, A. (2002). *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, (μτφ: Μαρία Κ. Παπαδοπούλου & Μαρία Τόμπρου). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Rogers, C.R. (1951). *Client-Centered Therapy: Its Current Practice, Implications, and Theory*. Houghton-Mifflin.

Rogers, C.R. (1959). A Theory of Therapy, Personality, and Interpersonal Relationships, as Developed in the Client-Centered Framework. In S. Koch (Ed.). *Psychology: A Study of a Science. Vol. 3: Formulations of the person and the social context* (pp.184-256). McGraw-Hill.

Rogers, C.R. (1961). *On Becoming a Person*. Houghton-Mifflin.

Rogers, C.R. (1969). *Freedom to Learn: A View of What Education Might Become*. Charles E. Merrill Publishing Company.

Rogers, C.R. (1978). Δύο διαφορετικές τάσεις (μτφ: Τζένη Μαστοράκη). Στο R. May, (Επιμ.). *Υπαρξιακή Ψυχολογία* (σσ.113-123). Επίκουρος.

Rogers, C.R. (1983). *Freedom to Learn for the 80's*. Charles E. Merrill Publishing Company.

- Rogers, Carl R. (1985). Η πολιτική μου τοποθέτηση. *Παιδαγωγική επιθεώρηση*, 2. 123-127 (μτφ: Ν. & Ν. Παΐζη & Α. Κοσμόπουλος). <https://ojs.lib.uom.gr/index.php/paidagogiki/issue/view/424/showToc>
- Rogers, C.R. (1986). Προσωπικές σκέψεις για τη διδασκαλία και τη μάθηση (μτφ: Μ. Χριστοδούλου). Στο Χ. Φράγκος (Επιμ.). *Η σύγχρονη διδασκαλία, Συνθετική θεώρηση για τη διδασκαλία. Σχόλια – Βασικά κείμενα για τη διδασκαλία* (σσ. 83-87). Gutenberg.
- Rogers, C.R. (1989). Reflection of feelings and Transference. In H. Kirschenbaum & V.L. Henderson (Eds). *The Carl Rogers Reader- Selections from the Lifetime Work of America's Preeminent Psychologist author of On Becoming a Person and A Way of Being* (pp.127-134). Houghton-Mifflin.
- Rogers, C.R. (1991). *Ομάδες Συνάντησης: Αυτογνωσία, ψυχολογία των ομάδων, επικοινωνία* (μτφ: Α. Ντούργα). Δίοδος.
- Rogers, C.R. (2006α). *Το γίνεσθαι του προσώπου: Η ματιά του θεραπευτή στην ψυχοθεραπεία* (μτφ: Ζ.-Μ. Ρηγοπούλου). Ερευνητές.
- Rogers, C.R. (2006β). *Ένας τρόπος να υπάρχουμε* (μτφ: Μ. Τσούμαρη). Ερευνητές.
- Schmid, P. (1998). 'Face to Face' - The Art of Encounter. In B. Thorne & E. Lampers (Eds). *Person – Centred Therapy A European Perspective* (pp.74-90). Sage.
- Thorne, B. (1991). *Person-centred counseling, Christian and spiritual dimensions*. Whurr.